

Особливості нотаріального

провадження при вчиненні протесту векселя про неплатіж

С. В. Нечипорук

кандидат юридичних наук, заступник начальника управління – начальник відділу фінансового моніторингу осіб, які надають юридичні послуги, Управління нотаріату та фінансового моніторингу юридичних послуг Департаменту нотаріату, банкрутства та функціонування центрального засвідчувального органу Міністерства юстиції України

За чинним законодавством України єдиним суб'єктом безпосереднього вчинення протесту векселя є нотаріус, а відповідно – при вчиненні протесту векселя має місце нотаріальне провадження. У чому полягає нотаріальне провадження при вчиненні протесту векселя, яка його правова сутність, умови, тощо, – розглянемо в нашій статті.

Для того, щоб визначити поняття нотаріального провадження при вчиненні протесту векселя, слід висвітлити значення поняття «нотаріальне провадження» загалом. Проте на сьогоднішній день визначення цього поняття становить дискусійне питання – в наукових джерелах зустрічаються ототожнення понять «нотаріальне провадження» і «нотаріальний процес». Висловимо власну думку з приводу зазначеного та наведемо дефініції, які, на наш погляд, найбільш відповідають правовій дійсності.

Підтримаємо позицію С. Я. Фурси з приводу визначення основних понять, що представляють для нас опосередкований інтерес, і таким чином:

– нотаріальна дія – це окрема дія нотаріуса чи іншої повноваженої особи, яка визначається окремим змістом і є складовою частиною провадження або процесу оформлення провадження;

- нотаріальне провадження – це сукупність послідовно вчинюваних нотаріальних дій, що мають юридичне значення, з метою надання їм юридичної вірогідності (достовірності), і процесу його оформлення;

– нотаріальний процес – це сукупність вчинюваних нотаріальних проваджень або нотаріальних дій, якщо за однією заявою вчиняється одне провадження, та нотаріально-процесуальних правовідносин, які виникають під час вчинення нотаріального провадження;

– нотаріальна процедура – це спеціальні правила, що регламентують діяльність нотаріусів із вчинення нотаріальних дій.

Отже, на підставі наведених дефініцій можна стверджувати, що у найзагальнішому розумінні (широке розуміння) нотаріальне провадження при вчиненні протесту векселя – це сукупність послідовно вчинюваних юридично значимих нотаріальних дій і процес їх оформлення, метою чого є вчинення протесту векселя у його загальному розумінні (на нашу думку, кінцевою метою є власне відмітка нотаріуса про протест, вчинення ж виконавчого напису є окремою нотаріальною дією із власним юридичним значенням).

Основною особливістю протесту векселя про неплатіж є те, що він вчиняється нотаріусом як щодо простого, так і щодо переказного векселів. Що стосується інших видів протесту векселя, то вони вчиняються лише щодо переказного векселя.

Тобто можна умовно виділити таку ознаку протесту векселя про неплатіж, як універсальність – можливість вчинення щодо усіх видів векселя: простого і переказного.

Метою звернення до нотаріуса для вчинення протесту векселя про неплатіж є створення умов для збере-

ження прав зворотних вимог (регресу) до зобов'язаних за векселем осіб – трансанта, індосантів та їхніх гарантів (авалістів). Більше того, значення вчинення протесту векселя про неплатіж полягає в тому, що опротестований вексель з причин неоплати є підставою для вчинення на ньому виконавчого напису нотаріуса.

Цей вид протесту векселя має ознаки, притаманні лише йому, які дозволяють його відрізнити від інших видів. Проте основною особливістю є відсутність оплати, як передумова для звернення до нотаріуса та обов'язкова вимога для вчинення протесту.

Розглянемо, в чому виражається неплатіж, а саме – особливості, пов'язані з оплатою векселя.

Засади здійснення оплати за векселем урегульовано Законом України «Про обіг векселів в Україні» і Уніфікованим законом. Оскільки відповідно до ст. 6 Закону України «Про обіг векселів в Україні» закріплено, що платіж за векселем здійснюється на території України лише у безготівковій формі, то загальні правила і стандарти таких розрахунків урегульовано Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженою Постановою Національного банку України № 22 від 21 січня 2004 р. Оскільки розрахунки за векселем можуть здійснюватися в іноземній валюті, то вказане питання врегульовується також валютним законодавством, зокрема, Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті».

Відповідно до чинного законодавства, платіж за векселем повинен бути проведений негайно після його подачі до оплати. Держатель векселя терміном «на певну дату» або «у визначений строк від дати складання» або «від пред'явлення» повинен пред'явити век-

сель до платежу або у день, коли він повинен бути оплачений, або в один із двох наступних робочих днів. Вексель, виданий строком «за пред'явленням», повинен бути пред'явлений до платежу протягом одного року з дня складання, якщо тільки цей термін не подовжений векселедавцем, або ж якщо він не скорочений векселедавцем, або індосантами (особами, які передають вексель новому векселедержателю за допомогою індосаменту – передавального напису на зворотному боці векселя або на додатковому аркуші (алонжі), за допомогою якого права за векселем і сам вексель передаються від одного векселедержателя до іншого).

Пред'явлення векселя до платежу виражається у вимозі до особи, зобов'язаній здійснити платіж за векселем, сплатити вексельну суму. Залежно від виду векселя – простий він чи переказний, така вимога пред'являється до векселедавця простого або до акцептанта (платника за переказним векселем, який дав свою згоду оплатити вексель шляхом проставлення власноручного підпису на векселі – акцепту) переказного векселя. Вимога про оплату переказного векселя, акцепт за яким заборонений, пред'являється до платника. Якщо вексель доміцильований (підлягає оплаті у третьої особи), вимога про оплату векселя пред'являється до доміциліату – особі, уповноваженій вексельним боржником при настанні терміну оплатити пред'явлений вексель від імені та за рахунок боржника.

Норми Уніфікованого закону склалися у період, коли були поширені готівкові розрахунки, для здійснення яких не було потрібно розриву в часі, як для безготівкових грошових розрахунків, що застосовуються в даний час. Тому, якщо раніше векселедержатель у встановлені терміни пред'являв век-

сель для оплати боржнику в місці платежу та не отримував готівкові кошти в якості оплати за векселем, у нього залишалось досить часу для здійснення протесту в неплатежі. На сьогодні у зв'язку з заборонаю, зокрема на території України, платежів за векселем в якій-небудь іншій формі, окрім безготівкової, для вчинення протесту в неплатежі пред'явлення векселя до платежу за доцільне здійснювати через нотаріуса до вчинення ним протесту. Цей спосіб пред'явлення векселя до платежу є найбільш «безпечним» з точки зору дотримання строків здійснення протесту в неплатежі, оскільки їх пропуск тягне вельми несприятливі наслідки для векселедержателя.

Повертаючись до питання порядку здійснення оплати за векселем, зазначимо: якщо вексель виражений в іноземній валюті, то платіж за таким векселем на території України може бути здійснено в національній валюті України за курсом Національного банку України на день настання терміну платежу, у разі ж якщо боржник прострочить платіж, на вимогу векселедержателя платіж має бути проведений за курсом Національного банку України на день платежу. За умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України платіж за векселем, вираженого в іноземній валюті, може здійснюватися і в іноземній валюті.

У разі ж, якщо векселедавець зробив у векселі застереження ефективного платежу, тобто обумовив валюту платежу, відмінну від валюти видачі, то оплата за векселем має здійснюватися за правилами, викладеними вище.

Векселедержатель не може відмовитися від прийняття часткового платежу від платника. Останній, у свою чергу, при здійсненні ним часткового платежу може зажадати від векселедер-

жателя проставлення відмітки на векселі про такий платіж і видачі йому про це розписки. При повній оплаті вексельної суми платник може вимагати передачі йому векселя з розпискою про отримання платежу.

Для того, щоб здійснити платіж за векселем, необхідно звернутися до відповідного органу, що здійснює розрахунково-касове обслуговування. Функції таких органів в Україні здійснюються установами банків (для суб'єктів підприємницької діяльності) і органами Державного казначейства України (для суб'єктів, що фінансуються з державного бюджету і знаходяться на розрахунково-касовому обслуговуванні в органах Державного казначейства України). Вказані органи виконують функції розрахункових палат, про які йде мова в Уніфікованому законі.

Процедура пред'явлення векселів до платежу в банки як у розрахункові палати затверджена постановою правління Національного банку України № 403 від 25 вересня 2001 р. «Про затвердження Положення про розрахункові палати для пред'явлення векселів до платежу» (далі – Положення № 403).

Кожен векселедержатель має право в разі настання терміну платежу за векселем пред'явити вексель у розрахункову палату. Відповідно до вимог статті 38 Уніфікованого закону, векселедержатель, який пред'явив вексель у розрахункову палату в строк платежу за векселем, вважається, здійснив своєчасне пред'явлення векселя до платежу.

Процедура пред'явлення векселя до банку як у розрахункову палату включає у себе такі два етапи:

1) виявлення векселедержателем наміру (шляхом подання відповідної заяви) пред'явити вексель у розрахункову палату при настанні строку платежу за цим векселем.

Векселедержатель, який має намір пред'явити вексель у розрахункову палату, подає в останню відповідну заяву. Така заява складається у двох примірниках та разом з іншими документами направляється або подається в розрахункову палату особисто векселедержателем. Коли подача документів здійснюється представником векселедержателя, то цей представник повинен підтвердити свої повноваження. Разом із заявою векселедержатель подає у розрахункову палату: оригінал векселя, копію лицьового і зворотного боків векселя (яка повинна відтворювати усі написи і підписи, вчинені на векселі, разом з Алонж – у разі його наявності). Строки звернення до розрахункової палати Положенням № 403 обмежені:

– для векселів з терміном платежу «на певну дату», «у певний термін від пред'явлення», «у певний термін від дати складання»;

– заява подається в розрахункову палату не пізніше ніж за 14 робочих днів до настання терміну платежу;

2) пред'явлення векселя у розрахункову палату в строк платежу з подальшим посвідченням цього факту розрахунковою палатою. Розрахункова палата приймає в платіж тільки векселі, що відповідають нижчевикладеним вимогам:

– по них настав термін платежу і щодо них дотримано строк, встановлений для пред'явлення векселів до платежу;

– пред'явлені векселедержателями або їх представниками шляхом подачі заяви про намір пред'явити ці векселі до платежу.

Для пред'явлення векселя до платежу векселедержатель подає у розрахункову палату: оригінал векселя; реєстр, заповнений не менш ніж у двох примірниках; примірник (копію примірника) заяви про намір пред'явити вексель

до платежу з відповідними відмітками розрахункової палати, що подається у розрахункову палату раніше. Зазначені документи подаються в розрахункову палату особисто векселедержателем, уповноваженою особою векселедержателя або надсилаються з використанням послуг спецзв'язку.

Розрахункова палата приймає вексель від векселедержателя протягом строку платежу за векселем, в операційний час, встановлений внутрішнім розпорядком розрахункової палати. При цьому в останній день, коли вексель може бути пред'явлений до платежу, прийом векселів, у тому числі спрямованих спецзв'язком, здійснюється розрахунковою палатою до 13-ої години.

На зворотному боці векселя (або на алонжі, якщо такий є) після останнього індосаменту розрахункова палата виконує спеціальний напис механічним способом або від руки, яка засвідчує пред'явлення векселя у розрахункову палату. Напис містить слова «Вексель пред'явлено в (докладні назва, адреса і код установи банку) як у розрахункову палату (дата, посада та підписи відповідальних працівників розрахункової палати)». Напис може бути представлено і датовано тільки протягом строку платежу за векселем. Крім напису на векселі про його пред'явлення розрахункова палата складає також і акт про пред'явлення векселя до платежу у розрахункову палату. Акт складається у двох примірниках, один з яких видається векселедержателю.

Якщо платник згоден оплатити вексель, він може забезпечити сплату за векселем через розрахункову палату одним з таких способів:

– подати у розрахункову палату розрахункові документи на перерахування у строк платежу за векселем коштів зі свого поточного рахунка на користь

векселедержателя за банківськими реквізитами, вказаними векселедержателем;

– у разі наявності відповідного договору з розрахунковою палатою перерахувати кошти на відповідний рахунок у розрахунковій палаті з наданням їй повноважень на оплату за рахунок цих коштів векселя при його пред'явленні векселедержателем;

– здійснити оплату за векселем за рахунок кредиту, отриманого від розрахункової палати;

– у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Національного банку України, внести готівку у касу розрахункової палати для їх подальшого зарахування на рахунок векселедержателя.

Розрахункова палата перераховує кошти в оплату векселів на користь векселедержателя лише у безготівковій формі.

Сплачений у повній сумі вексель повертається розрахунковою палатою платнику за векселем або його представнику під розпис або надсилається спеціальним зв'язком (цінним листом поштою). У разі часткової сплати за векселем і повернення векселя векселедержателю розрахункова палата вимагає від останнього надання розписки про частковий платіж та здійснення відповідної відмітки про це на векселі.

У разі часткової оплати чи несплати векселя векселедержатель може на підставі векселя разом зі штампом, який засвідчує пред'явлення векселя до платежу у розрахункову палату, здійснювати встановлені вексельним законодавством дії з метою отримання права регресу проти векселезобов'язаних осіб.

Отже, вище було розглянуто особливості, умови і порядок здійснення оплати за векселем з метою розуміння того,

у зв'язку з чим звертається векселедержатель до нотаріуса для вчинення протесту. Так, у разі порушення зазначеного, а саме – у разі неоплати векселя, векселедержатель має право звернутися до нотаріуса для вчинення протесту векселя, відповідно до абз. 1 п. 296 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі – Інструкція), не пізніше 12-ої години наступного дня після закінчення строку здійснення платежу за векселем. Вказаним положенням закріплено строк звернення до нотаріуса для вчинення протесту векселя, проте не передбачено усіх строків, закріплених, у свою чергу, Законом України «Про обіг векселів в Україні» та в Уніфікованому законі. Так, відповідно до п. 3 ст. 2 Закону України «Про обіг векселів в Україні» і абз. 3 ст. 44 Уніфікованого закону протест у неплатежі за векселем, який підлягає оплаті на визначену дату або у визначений строк від дати складання чи пред'явлення, повинен бути здійснений або у день, коли підлягає оплаті, або в один із двох наступних робочих днів. Як бачимо, Інструкцією не передбачено всіх існуючих строків. Вказане слід виправити шляхом внесення відповідних доповнень. Але про строки детальніше буде висвітлено в іншій статті. Даним ми відзначаємо, коли має місце звернення до нотаріуса, у яких випадках та з якого моменту має місце початок нотаріальної діяльності. Тобто, з якого моменту можемо говорити про нотаріальне провадження.

У цій статті нами розглянуто особливості вексельних правовідносин, що мають місце у частині оплати за векселем, у разі неоплати, а також деякі відмінні риси протесту векселя про неплатіж. Це все говорить про стадійність нотаріального провадження при вчиненні протесту векселя про неплатіж. Проте,

як ми наголошували, сам протест векселя про неплатіж має визначальні риси і умова про оплату векселя також відрізняється своїми особливостями, відповідно і нотаріальне провадження при вчиненні такого протесту має особливості, притаманні лише цьому виду правовідносин. Оскільки структуру нотаріального провадження складають окремі дії нотаріуса, яким характерна певна послідовність, то можемо говорити про стадійність зазначеного процесу. Стадії відображають як сутність нотаріального провадження, так і його специфічні риси.

Стадійність є ознакою нотаріального процесу, що визначає його динаміку, послідовність здійснення процесуальної діяльності. Стадія нотаріального провадження – це сукупність нотаріальних процесуальних дій, спрямованих на одну найближчу процесуальну мету.

Значення виокремлення тих чи інших стадій та віднесення до них окремих нотаріальних дій пояснюється наміром забезпечити відсутність можливих помилок на практиці. Стадії надають можливості конкретизувати дії нотаріуса у різні проміжки часу та на різних етапах провадження, створюють нотаріусу умови для самоконтролю. Визначення стадій має на меті також глибоко продумати та законодавчо закріпити всі необхідні дії нотаріуса на різних стадіях розвитку нотаріального процесу.

У наукових джерелах автори по-різному підходять до виокремлення обов'язкових основних стадій нотаріальних проваджень.

В. В. Баранкова і С. В. Васильєв виділяють три обов'язкові стадії нотаріального провадження:

1) порушення: подача заяви, перевірка передумов на вчинення нотаріальної дії і прийняття заяви;

2) підготовка до вчинення нотаріальної дії: перевірка і встановлення необхідних фактів;

3) розгляд нотаріальної справи по суті і складання нотаріального акта.

Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін, П. Г. Хоменко вказують на існування таких стадій кожного нотаріального провадження:

1) порушення нотаріального провадження: порушення провадження відбувається поданням письмової заяви чи з'явленням особи до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії. Цю стадію складають також дії з перевірки нотаріусом наявності всіх передумов для вчинення певної нотаріальної дії;

2) підготовка до вчинення нотаріальної дії (необов'язкова стадія): витребування додаткових документів чи одержання певних відомостей від фізичних або юридичних осіб, державних органів, перевірка, аналіз, правова експертиза поданих для вчинення нотаріальних дій документів;

3) вчинення або відмова від вчинення нотаріальної дії;

4) реєстрація вчиненої нотаріальної дії;

5) оскарження нотаріальних дій або відмови від їх вчинення (необов'язкова стадія).

С. Я. Фурса вказує на дві основні стадії, наявність яких характерна для будь-якого нотаріального провадження, а саме:

1) стадія – виникнення нотаріальних правовідносин, порушення нотаріального провадження, підготовка до вчинення нотаріального провадження і одночасно розгляд заяви по суті;

2) стадія – вчинення нотаріальних дій окремого етапу або нотаріального акту.

Особливостями при вчиненні протесту векселя про неплатіж є:

1) розгляд поданих документів для визначення можливості їх прийняття до свого провадження;

2) прийняття векселя та інших потрібних документів для вчинення нотаріальної дії;

3) робота нотаріуса з векселем;

4) опротестування векселя чи його повернення без вчинення нотаріальної дії векселедержателю.

Отже, в наукових джерелах відсутній єдиний підхід до виділення стадій нотаріальних проваджень загалом і при вчиненні протесту векселя, зокрема.

На нашу думку, слід підтримати позицію С. Я. Фурси щодо можливості узагальнення і зведення всіх окремих дій нотаріуса до двох стадій. Отже, у нотаріальному провадженні при вчиненні протесту векселя про неплатіж можна виділити такі стадії:

1) порушення нотаріального провадження: подання заяви, розгляд поданих документів для визначення можливості їх прийняття до свого провадження (безспірність вимог і відповідність законодавчим вимогам) і прийняття заяви;

2) вчинення окремих дій нотаріуса, пов'язаних з опротестуванням векселя у неплатежі, проставлення відмітки і складання нотаріального акта про протест. Іншими словами цю стадію можна назвати «опротестування векселя».

Що стосується вчинення виконавчого напису на опротестованому векселі, то вказане складає окрему нотаріальну дію, для вчинення якої характерна наявність самостійного нотаріального провадження: послідовне вчинення окремих дій нотаріуса відповідно до нотаріальної процедури.